Dekolonisering en immaterieel erfgoed

Jorijn Neyrinck en Marike Lefevre[1]

Bij de dekolonisering van erfgoed wordt algauw gedacht aan de kwestie van omstreden standbeelden in de publieke ruimte. Dit betreft dan het dekoloniseren van materieel erfgoed. Echter is er ook debat over het dekoloniseren van immaterieel cultureel erfgoed. Denk o.a. aan de discussie over Zwarte Piet die recent de gemoederen weer beroerde nadat Facebook aangaf foto's en video's van Zwarte Piet op zijn sociale mediaplatformen Facebook en Instagram te bannen. In deze bijdrage bespreken we immaterieel erfgoed in de context van dekolonisering en belichten we dit vanuit de regelgeving i.v.m. immaterieel erfgoed en mensenrechten.

Beladen immaterieel erfgoed in Europa?

Immaterieel erfgoed is levend erfgoed. Het zijn (niet-tastbare) gewoontes en gebruiken met wortels in het verleden, die mensen koesteren en in stand houden. Het zit bijvoorbeeld in hoe we spelen en verhalen vertellen, in eetcultuur, in dans en muziek, in circus, carnaval, feesten en rituelen; in kweektechnieken en tuinieren; in ambachtelijk vakmanschap. Het gaat telkens om kennis en vaardigheden die men levend wil houden en al doende doorgeeft aan anderen, steeds opnieuw naar volgende generaties.

De Unesco 2003 Conventie werd als internationaal beleidsinstrument uitgewerkt tot een wereldwijd kader voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed.[2] Deze Conventie is bij velen gekend voor zijn Lijst(en) met erkend immaterieel erfgoed, maar gaat over veel meer dan dat. Haar doelstellingen strekken ver. De Conventie zet in op het duurzaam voortbestaan van dit levende erfgoed; streeft naar respect voor het levend erfgoed van gemeenschappen, groepen en betrokken individuen; wil een verhoogd bewustzijn voor het belang van dit erfgoed stimuleren op lokaal, nationaal en internationaal niveau; én wil internationale samenwerking en begeleiding rond immaterieel erfgoed op gang brengen. De Conventie en haar lidstaten erkennen immaterieel erfgoed als een belangrijke bron voor het welbevinden van gemeenschappen, duurzame ontwikkeling van de samenleving en wederzijds begrip in en tussen landen. De 2003 conventie wenst daarbij, zoals aangegeven in haar preambule, de culturele diversiteit te vrijwaren, met een inzet rond het beschermen van (erfgoed van) 'communities, groups and in some cases individuals': erfgoed van meerderheden én minderheden. De tekst vermeldt daarbij ook in het bijzonder 'indigenous communities'.[3] Elke erkenning van erfgoed in het kader van de 2003 Conventie gaat in dat verband overigens steeds verplicht gepaard met (het aantonen van) doorgedreven participatie van de betrokkenen bij het erfgoed, opdat de instemming van de 'communities' bij het proces verzekerd is.

Gestoeld op de Conventie is er sinds 2006 ook een Vlaams beleid inzake immaterieel cultureel erfgoed en een bijhorende Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed die een overzicht geeft van gewoontes en gebruiken, kennis en praktijken in Vlaanderen die 'geborgd' worden: 'borgen' houdt vooral in dat er zorg uitgaat naar het voortbestaan van dit levend erfgoed. Want net zoals bij het beleid van de Unesco ligt de focus in het Vlaamse beleid op het creëren van kansen voor het voortbestaan en de toekomstige ontwikkeling van levende culturele gebruiken en tradities en het ondersteunen van de erfgoedgemeenschappen daarin.

Op Europees niveau is er voorlopig geen algemeen regelgevend kader voor immaterieel erfgoed uitgewerkt. Wel is er sinds 2005 de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed in de maatschappij[4] die vanuit een maatschappelijke benadering de verschillende

1 *Jorijn Neyrinck is coördinator van de 'Werkplaats immaterieel erfgoed', vice-voorzitter van de Vlaamse UNESCO Commissie, geaccrediteerd UNESCO facilitator en adviseur in de UNESCO 2003 Evaluation Body; Marike Lefevre is doctoraatsonderzoeker bij het Leuven Centre for Public Law (Faculteit Rechtsgeleerdheid, KU Leuven) met een specialisatie in mensenrechten.*

2 *https://ich.unesco.org/en/purpose-of-the-lists-00807.*

3 *Zie volgende passages in de preambule van de Unesco 2003 Conventie: 'Considering the importance of the intangible cultural heritage as a mainspring of cultural diversity and a guarantee of sustainable development (…)', en: 'Recognizing that communities, in particular indigenous communities, groups and, in some cases, individuals, play an important role in the production, safeguarding, maintenance and recreation of the intangible cultural heritage, thus helping to enrich cultural diversity and human creativity'.*

4 *https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention, Raad van Europa, 2005.*

soorten erfgoed behelst en zo dus ook het immaterieel cultureel erfgoed mee een kader biedt.

Afgelopen jaren ervaarden we hoe immaterieel erfgoed, naast allerlei positieve effecten en waardering van en voor mensen en groepen in de samenleving, soms ook maatschappelijk debat en controverse kan oproepen. Levend erfgoed staat dan ook middenin de samenleving, en zo evolueert het natuurlijk met maatschappelijke kwesties, evoluties, normen en waarden mee. Gewoontes en gedragingen die we enkele decennia geleden nog heel 'normaal' vonden, zijn dat vandaag soms niet meer. En omgekeerd, zijn dingen die we vandaag heel 'gewoon' of aanvaardbaar vinden, soms maatschappelijk nog helemaal niet zo lang verworven. Denk aan discussies rond Zwarte Piet, debatten rond de publieke ruimte (bv. kermissen in of buiten de stadskern, ruimtes voor woonwagenbewoners, beiaardmuziek), tradities waar dieren bij betrokken zijn (dierenwelzijn), vraagstukken rond gezondheid of welzijn (bv. gebruiken rond alcohol of tabak), milieuvraagstukken (kerstboomverbranding …) enzovoort. Erfgoed kan dus beladen zijn en schuren… En mede onder invloed van maatschappelijke evoluties en debatten, passen ook de erfgoedpaktijken zich doorgaans dynamisch aan aan de nieuwste gangbare verwachtingspatronen, ethische reflecties, wetgeving en standaarden, technologische innovatie, enzovoort. Dat gaat evident niet altijd zonder slag of stoot. En soms kan er op de vernieuwing enige tijd spanning en vertraging zitten, voor ontwikkeling of verandering in lang bestaande gebruiken ingebed en aanvaard raakt.

Meer specifiek zorgt immaterieel erfgoed dat gelinkt wordt aan het koloniale tijdperk voor veel controverse. Vaak gaat het dan om tradities met een *blackface* gebruik. *Blackface*-praktijken zijn ingebed in het slavernijverleden. Ze gaan terug op de zogenaamde '*minstrel shows*', theatervoorstellingen waarin (vaak witte) acteurs met zwart geschminkte gezichten een karikatuur neerzetten van Afro-Amerikaanse slaven. In deze muzikale shows werd de spot gedreven met Afro-Amerikanen en werden ze afgebeeld als onnozel en primitief. Het concept deed zijn intrede in de Verenigde Staten aan het begin van de 19de eeuw. Onder invloed van de burgerrechtenbeweging kwam er in de tweede helft van de 20ste eeuw een einde aan de praktijk. De historische wortels en karikaturen maken dat tot vandaag het opvoeren van *blackface* erg beladen is. De praktijken en debatten uit de Verenigde Staten straalden ook af op evoluties in Europa. Begin 20ste eeuw vertonen ook personages zoals bv. Zwarte Piet in de lage landen gelijkenissen met *blackfacing* praktijken.[5] Elisabeth Koning beschrijft vanuit haar historisch onderzoek hoe de knecht van Sinterklaas zo ook onderdeel wordt van een voortdurende *blackface*-traditie, waarbij een geconstrueerd beeld van mensen van kleur wordt weergegeven voor vermaak van witte mensen.[6] Tegelijk is het echter evengoed zo dat traditionele personages die de Sint vele eeuwen voordien vergezelden vaak ook zwartgeschilderde gezichten hadden, lang dus voor *blackfacing* en het protest ertegen uit Amerika overwaaiden richting Europa.[7] Maar terwijl immaterieel erfgoed praktijken zelf voortdurend veranderen en evolueren, worden uiteraard ook de maatschappelijke perspectieven en debatten errond telkens door een actuele bril bekeken.

Niet alleen het personage van Zwarte Piet beroert vandaag de gemoederen, ook andere tradities waarbij personages uitgebeeld worden via *blackfacing* komen in de *scope* van beladen erfgoed. Zo is er in België bijvoorbeeld de figuur van '*Le Sauvage d'Ath*' ('de wilde van Ath') in de stoet van het volksfeest '*La Ducasse d'Ath*'. Dat feest wordt in het kader van de Unesco Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid sinds 2005 mee erkend in een reeks Franse en Belgische reuzen- en drakentradities.[8] '*Le Sauvage d'Ath*' is een zwart geschilderde man met een neusring, een verentooi en ketenen en wordt er gezien als één van de centrale figuren van de optocht. Ook is er de jaarlijkse optocht van de vereniging '*Noirauds de Bruxelles*' in België.[9] De deelnemers schilderen hun gezicht zwart en dragen een contrasterende witte kraag en een hoge hoed. Zo trekken ze door de stad om geld in te zamelen voor minderbedeelde kinderen. De '*Noirauds*' representeren zogenaamde rijke Afrikaanse edelen. In Frankrijk is er dan onder meer het Carnavalsbal '*Nuit des Noirs*' in Duinkerke. Daar schilderen deelnemers al ruim vijftig jaar hun gezichten zwart en verkleden zich met haartooien met veren, lendendoeken en beenderenkettingen. Zo zijn er tal van voorbeelden te vinden waarbij immaterieel erfgoed beladen is doordat er gebruik gemaakt wordt van *blackface* praktijken.

Geruime tijd roepen verschillende antiracismeorganisaties op om deze tradities ten minste te ontdoen van hun koloniale kenmerken. Zo gaf de antiracismevereniging '*Brussels Panthers*' aan dat de karikatuur van *Le Sauvage d'Ath* een overblijfsel is van de slavernij, aangezien er gebruik gemaakt wordt van een karikaturaal en geketend *blackface* personage.

5 *E. Koning, 'Zwarte Piet een blackface personage', Tijdschrift voor Geschiedenis, 2018, JRG. 131, nr.4, https://tijdschriftvoorgeschiedenis.files.wordpress.com/2018/11/artikel_koning_zwarte_piet_een_blackfacepersonage.pdf , p. 551.*

6 *Ibid. voetnoot 6.*

7 *Zie bv. ook de duiding op https://www.lecavzw.be/nieuws/over-zwarte-piet-en-immaterieel-cultureel-erfgoed.*

8 *https://ich.unesco.org/en/RL/processional-giants-and-dragons-in-belgium-and-france-00153.*

9 *https://www.noirauds.be/fr.*

Zij klaagden in 2019 het racistische en vernederende karakter aan en eisten dat het volksfeest van de Unesco-lijst zou worden geschrapt.[10] In navolging hiervan voerde de burgemeester van Ath een gesprek met de '*Brussels Panthers*', dat leidde tot een aanpassing van de traditie waarbij '*Le sauvage d'Ath*' tijdens het volksfeest in 2020 zijn ketens aan de burgemeester overhandigde, een symbolische handeling om aan te geven dat hij vrij is.

Ook de *Noirauds de Bruxelles* pasten hun traditie aan. Zo verklaarde de vereniging begin 2019 dat zij hun gezichten niet langer zwart zouden schminken: "*In de folklore houden we graag vast aan onze oude tradities. Maar wij hebben een caritatieve missie. Die missie komt in het gedrang door de ophef over ons uiterlijk. Daarom willen we evolueren*". De leden paraderen voortaan geschminkt in de kleuren van de Belgische vlag.[11] De '*Nuit des Noirs*' in Duinkerke werd daarentegen niet aangepast hoewel verschillende Franse antiracismeorganisaties een procedure opstartten bij de administratieve rechtbank van Rijsel.[12] Zij eisten dat de '*Nuit des Noirs*' verboden zou worden vanwege het verstoren van de openbare orde.[13] De rechter wees hun verzoek echter af en oordeelde dat er geen reden was om de optocht te verbieden 'zolang het past in de algemene burleske context van de festiviteiten' en stelde 'dat er hieruit als dusdanig geen racistisch gemotiveerde overtredingen en verstoring van de openbare orde kunnen uit voortvloeien'.[14]

Tot voor kort was er op Europees niveau geen gemeenschappelijk standpunt te bespeuren over deze controverses. Recentelijk werd evenwel een amendement bij een resolutie van het Europees parlement goedgekeurd waarbij de lidstaten van de Europese Unie *werden opgeroepen om racistische en Afrofobe tradities, zoals de blackface praktijk aan de kaak te stellen en zich daarvan te onthouden*.[15] Het doel van deze resolutie is de lidstaten aan te sporen om in actie te komen en concrete voorstellen hierover uit te werken.

Hoe moeten deze controverses beoordeeld worden in het licht van de richtlijnen/ethische principes in verband met immaterieel erfgoed?

Immaterieel erfgoed gaat als levend erfgoed eigenlijk altijd over mensen: beoefenaars, vrijwilligers, deelnemers… Mensen die van nabij betrokken zijn bij het erfgoed noemen we de 'erfgoedgemeenschappen'.

In de Unesco 2003 Conventie staan deze '*communities, groups, and, where appropriate, individuals*' voorop. Het zijn zij die de tradities en de specifieke invulling ervan voeren. Als intergouvernementeel beleidsinstrument is deze Unesco-conventie dan ook uitzonderlijk participatief en '*bottom-up*' van aanpak. De participatie van 'erfgoedgemeenschappen' staat er buiten kijf. De filosofie is dat de beoefenaars of dragers van het erfgoed, zeggenschap over het erfgoed hebben en houden. Mensen blijven de sleutelrol spelen in het creëren en doorgeven van immaterieel erfgoed.

Het is in dit licht betekenisvol om nog even aan te halen dat de Conventie mede tot stand is gekomen om minderheidsculturen in de wereld te versterken. Tal van culturele expressies kwamen immers voorbije decennia onder druk te staan door culturele, politieke, ideologische of markteconomische processen van dominantie en *mainstreaming*, in contexten van onder meer economische globalisering, wereldwijde digitalisering, of identitair nationalisme... Unesco beoogt die diversiteit aan culturen, hoe kleinschalig of breed gedragen ook, te *empoweren* en meer gelijk(waardig)e kansen en middelen te creëren om zich dynamisch te ontwikkelen.[16] Regulering en censuur riskeren dan weer om immaterieel erfgoed van

10 *Ahttps://www.lesoir.be/243893/article/2019-08-25/le-sauvage-dath-juge-raciste-le-porte-parole-de-bruxelles-pantheres-invite; https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/08/25/le-sauvage-op-ducasse-van-ath-bestempeld-als-racistisch-en-ver/.*

11 *https://www.standaard.be/cnt/dmf20190301_04220142; https://sceptr.net/2019/03/noirauds-niet-langer-zwart-2.*

12 *https://parismatch.be/actualites/societe/115232/nuit-des-noirs-la-tradition-du-carnaval-de-dunkerque-qui-derange; https://www.standaard.be/cnt/dmf20180212_03353085.*

13 *https://www.20minutes.fr/lille/2235027-20180309-lille-nuit-noirs-bien-lieu-marge-carnaval-dunkerque.*

14 *Beschikking van 9 maart 2018, Administratieve Rechtbank in Rijsel (Frankrijk), nr. 1802009, http://lille.tribunal-administratif.fr/content/download/129575/1313612/version/1/file/1802009.pdf en http://lille.tribunal-administratif.fr/Actualites/Communiques/Carnaval-de-Dunkerque-La-nuit-des-noirs-aura-lieu.*

15 *European Parliament resolution of 19 June 2020 on the anti-racism protests following the death of George Floyd (2020/2685(RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0173_EN.html; Lefevre, M., "Europe Calls for a ban on a blackface", Leuven Blog for Public Law august 2020, https://www.leuvenpubliclaw.com/europe-calls-for-a-ban-on-blackface/; Lefevre, M., "Europees Parlement spreekt zich uit tegen blackface-praktijken: wat betekent dit precies?", Knack juli 2020, https://www.knack.be/nieuws/wereld/europees-parlement-spreekt-zich-uit-tegen-blackface-praktijken-wat-betekent-dit-precies/article-opinion-1616893.html.*

16 *Neyrinck, J. (2015). Van Onvoltooid Verleden naar Onvoltooide Toekomstige Tijden. Omgaan met Immaterieel Cultureel Erfgoed en Diversiteit in een Wereld van Verandering. Volkskunde, 116(3), 283-310.*

buitenaf of bovenaf te beïnvloeden, en de dynamiek en de continuïteit van levende cultuur kunnen onder druk komen te staan.

In de Conventie wordt daarom voorzien dat gemeenschappen steeds intensief betrokken worden in het hele proces. Ze dienen bijvoorbeeld volgens het principe '*free prior and informed consent*' het recht te behouden of ze al dan niet met hun erfgoed op een Unesco-lijst willen figureren.[17] Daarbij bepaalt artikel 15 van de 2003 Conventie verder dat elke lidstaat zich moet inzetten om de grootst mogelijke betrokkenheid van '*communities*' (gemeenschappen), '*groups*' (groepen) en '*individuals*' (individuen) bij de borging van hun erfgoed te verzekeren.[18]

Het eerste ethische principe voor de borging van immaterieel erfgoed, opgesteld als een addendum in het kader van de 2003 Conventie, stelt zelfs dat deze 'belanghebbenden' hierin de voornaamste positie moeten kunnen bekleden. Betrokkenen die niet rechtstreeks verbonden zijn bij de beoefening en transmissie van een immateriële erfgoedpraktijk, zoals onderzoekers, beleidsmakers en erfgoedorganisaties, dienen steeds met zorg en respect om te gaan met de directe belanghebbenden. Een gelijklopende participatieve benadering en dito principes zijn ook in het Vlaamse beleid rond immaterieel erfgoed sinds 2008 uitgezet in instrumenten en regelgeving.

Tegelijk geeft dit concept van '*communities, groups and individuals*' continu stof voor kritische bevraging. '*Communities*' dreigen immers al snel gepercipieerd te raken als homogene eensgezinde entiteiten. Het vormt een voortdurend aandachtspunt om de complexiteit en meervoudigheid van '*communities, groups and individuals*' steeds scherp voor ogen te houden, met aangepaste werkvormen, criteria en procedures.[19] Dit vergt aandacht voor meerstemmigheid, het bestaan van dissensus en/of het toetsen en ook begeleiden van consensus, bijvoorbeeld bij Sinterklaasgebruiken rond een figuur als Zwarte Piet of Piet of roetpiet.

De positie van de erfgoedgemeenschap staat voorts zelf ook steeds in verhouding tot andere geldende principes in de Unesco Conventie, en zo ook in de Vlaamse regelgeving. In de 2003 Conventie wordt immers expliciet vermeld dat het erfgoed verwacht wordt compatibel te zijn met de mensenrechteninstrumenten, met principes van wederzijds respect en duurzame ontwikkeling.[20] Toetsing daarvan ligt bij de *Evaluation Body* die een advies formuleert bij de aanvraagdossiers, en vervolgens bij het intergouvernementeel comité van de lidstaten van de Conventie, waar de beslissing valt rond de erkenningen op de Unesco lijsten. Internationale lobbywerk en politisering rond dit beslissingsproces is een heikel punt.[21]

Sinds 2016 werd bij de Conventie voorts een set ethische principes goedgekeurd, waar enerzijds een reeks principes de autonomie van de erfgoedgemeenschap omvatten en vrijwaren, en anderzijds een reeks principes handelen rond randvoorwaarden, kaders en mogelijkheden met betrekking tot waar en op welke wijze het dan wel legitiem of aangewezen kan zijn om 'van buitenaf' bij de erfgoedpraktijk en de erfgoedgemeenschap te interveniëren.

In Vlaanderen was het van bij de opstart van de Inventaris Vlaanderen van het immaterieel cultureel erfgoed zo dat enkel erfgoedpraktijken in aanmerking komen die in lijn met de bestaande regelgeving handelen. Het is niet uitzonderlijk dat tradities hun weg naar erkenning zoeken net op het ogenblik dat ze druk van veranderende maatschappelijke normen en regelgeving ondervinden. Aanvragen gebeuren op initiatief van de erfgoedgemeenschap zelf. De dossiers worden telkens aan de regelgeving getoetst door de expertencommissie, die de minister van cultuur terzake advies geeft, die vervolgens een beslissing neemt rond de erkenning als immaterieel erfgoed. Tot vandaag is daarin nooit van het advies van de bevoegde commissie afgeweken. In 2019 lanceerde de overheid bijkomend ook nog de Verklaring ethische

17 *Zie bv. http://www.unesco.org/culture/ich/en/basic-texts-00503 and http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01853-EN.pdf p. 6-9: "The role given to communities and groups in the Convention is reinforced in the Operational Directives: for instance, inscription on the Lists of the Convention or inclusion in the registry of good practices cannot be done without the free, prior and informed consent of the community or group concerned."*

18 *Zie artikel 15 van de Unesco 2003 Conventie: Participation of communities, groups and individuals - Within the framework of its safeguarding activities of the intangible cultural heritage, each State Party shall endeavour to ensure the widest possible participation of communities, groups and, where appropriate, individuals that create, maintain and transmit such heritage, and to involve them actively in its management. https://ich.unesco.org/en/convention.*

19 *Voor een beter begrip van uiteenlopende benaderingen, zie twee bijdragen die artikel 15 van de 2003 Conventie onder de loep nemen in het recente referentiewerk The 2003 Unesco Intangible Heritage Convention. A Commentary. J. Blake & L. Lixinski (eds.), Oxford, 2020. Enerzijds: G. D'Amico Soggetti, 'Article 15. Participation of Communities, Groups, and Individuals. Participation and democracy', p. 290-305. Anderzijds: M. Jacobs, 'Article 15. Participation of Communities, Groups, and Individuals. CGIs, not Just 'the Community'', p. 273-289.*

20 *Zie artikel 2 van de Unesco 2003 Conventie: "(…) For the purposes of this Convention, consideration will be given solely to such intangible cultural heritage as is compatible with existing international human rights instruments, as well as with the requirements of mutual respect among communities, groups and individuals, and of sustainable development." https://ich.unesco.org/en/convention.*

21 *Rieks Smeets, Harriet Deacon. The examination of nomination files under the Unesco Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. In: The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage - https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315716404.ch2.*

principes, die elke erfgoedgemeenschap bij erkenning op de Inventaris dient te onderschrijven.[22] De Vlaamse overheid zet zo sterk in op ethiek, in de brede zin van het woord, zonder beperkingen te willen opleggen, maar vooral vanuit oproep tot dialoog. In het kader van beladen erfgoed is vooral het zevende ethische principe van toepassing: "*Alle immaterieel cultureel erfgoed, dus ook erfgoed dat controversieel bevonden wordt, wordt benaderd in een sfeer van onderling respect en dialoog, dat wil zeggen vanuit respect voor de diversiteit van immaterieel cultureel erfgoed en voor de betrokkenen, maar net zozeer ook met respect voor anderen die dit erfgoed niet beleven of daar bezwaren tegen maken.*" Tot dusver is geen immaterieel erfgoed uit de Inventaris Vlaanderen verwijderd naar aanleiding van een conflict met regelgeving, het reglement of de ethische principes. Bij spanningen of controverse worden steeds processen van bemiddeling in het veld uitgezet. Indien er een verdere toename van controverses, zichtbaarheid en mediatisering rond immaterieel-erfgoedpraktijken en debatten komt, valt uiteraard verwijdering in de toekomst niet uit te sluiten.

Welke mensenrechten treden op de voorgrond in Europa wanneer men immaterieel erfgoed wil dekoloniseren?[23]

In de hierboven opgesomde controverses, zien we dat er aan de ene kant individuen/groepen zijn die vinden dat hun tradities behouden moeten blijven in de vorm die volgens hen traditioneel gangbaar is en zoals ze in hun beleving bestaan. Aan deze kant vinden we bijvoorbeeld het standpunt dat Zwarte Piet moet blijven in de vorm van een volledig zwart geschminkte persoon met stereotiepe karikaturale kenmerken. Hiervoor wordt een beroep gedaan op het recht op vrijheid van meningsuiting.

Aan de andere kant stellen verscheidene antiracisme-organisaties en individuen dat bepaalde tradities racistisch en vernederend zijn omdat zij gebruik maken van de *blackface*-praktijk. Zij geven aan dat bepaalde minderheidsgroepen in deze tradities op een karikaturale en stereotiepe manier worden weergegeven en zijn van mening dat de karikaturale stereotypen in deze tradities niet meer gebruikt mogen worden of dat deze tradities zelf moeten verdwijnen. Hiervoor doen zij beroep op het non-discriminatiebeginsel en de rechten van minderheden, aangezien zij aangeven dat minderheidsgroepen onrechtstreeks worden gediscrimineerd door deze stereotiepe veruitwendigingen van een bepaald personage. Een spanning tussen het recht op vrijheid van meningsuiting en het non-discriminatiebeginsel in combinatie met bescherming van minderheden is aldus duidelijk zichtbaar. De vraag is natuurlijk in hoeverre de beelden of representaties van de desbetreffende personages *an sich* in strijd zijn met bepaalde mensenrechten. Als deze hiermee in strijd zouden zijn, dan zou dit betekenen dat een deel van deze beelden of representaties door de staat verboden zouden kunnen worden of zelfs dat staten verplicht zijn de toegang daartoe te beperken.

In dit verband kunnen we verwijzen naar de Nederlandse Raad van State die een advies heeft uitgebracht naar aanleiding van een voorstel van wet ingediend door de parlementsleden Bosma en Wilders ter bescherming van de culturele traditie van het Sinterklaasfeest in Nederland.[24] In dit voorstel staat te lezen dat het verboden wordt aan de overheid om mee te werken aan sinterklaasvieringen als daarbij Pieten meedoen die niet geheel zwart zijn.[25] Het doel van het voorstel was om het Sinterklaasfeest als bijzondere culturele traditie en uiting van het Nederlanderschap te codificeren en zo te vrijwaren van een geleidelijke verandering in de verschijning van Zwarte Piet, omdat deze verschijning behoort tot de Nederlandse identiteit en ongewijzigd behouden moest blijven. In het wetsvoorstel stonden specifieke voorschriften in verband met kleding en uiterlijk opgesomd waaraan de verschijning van Zwarte Piet zou moeten voldoen.[26]

De Raad van State bracht over dit wetsvoorstel een negatief advies uit en stelde dat het niet tot de taak van de overheid hoort om dwingend voor te schrijven hoe een bepaalde manifestatie van volkscultuur er moet uitzien. Daarmee zou bovendien de Sinterklaastraditie worden gefixeerd, terwijl het een kenmerk is van zulke levende tradities dat zij zich aanpassen aan maatschappelijke ontwikkelingen. Wanneer de overheid zou vastleggen hoe de

22 *Verklaring Ethische Principes verbonden aan de Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed: https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/cultureel-erfgoed/erkenningen/inventaris-vlaanderen-en-het-register-van-het-immaterieel/een-aanvraag-indienen-voor-de-inventaris-vlaanderen.*

23 *Voor meer informatie hierover, zie Lefevre, M., "Zwart geschminkte personages in tradities uit Europa – Een mensenrechtelijke blik", Ethische Perspectieven 2019, 203-219.*

24 *Voorstel van wet van de leden Bosma en Wilders ter bescherming van de culturele traditie van het sinterklaasfeest, Tweede Kamer (Nederland), vergaderjaar 2014–2015, 34 078, nr. 2, gepubliceerd op 13 november 2014; Advies van 5 december 2014 van de Raad van State (Nederland) bij voorstel van wet van de leden Bosma en Wilders ter bescherming van de culturele traditie van het sinterklaasfeest, W04.14.0418/I, Kamerstukken II 2015/2016, 34 078, nr. 5, https://www.raadvanstate.nl/@63849/w04-14-0418-0/.*

25 *Artikel 2 en 3 van het Voorstel van wet (zie voetnoot 21).*

26 *Artikel 1 van het Voorstel van wet (zie voetnoot 21): "Een Zwarte Piet heeft een egaal zwart of donkerbruin gezicht, roodgeverfde lippen, zwart krulhaar en goudkleurige oorbellen, en is gekleed in een fluweelachtig pak met pofbroek en draagt een hoofddeksel met een gekleurde veer."*

figuur van Zwarte Piet er moet uitzien, dan zou dit een schending uitmaken van het recht op vrijheid van meningsuiting (artikel 10 EVRM). Het recht op vrijheid van meningsuiting kan niet worden gebruikt om te eisen dat een personage in een traditie een bepaald uiterlijk moet hebben. Het beschermen van een bepaald beeld van (Zwarte) Piet zou dan een inmenging betekenen in het recht op vrijheid van meningsuiting. Het schilderen van je gezicht in geheel zwart, rood, groen, geel of met roetvegen valt dus *allemaal* onder deze vrijheid van meningsuiting.

Uiteraard zijn er grenzen aan het recht op vrijheid van meningsuiting. Zo biedt dit recht geen bescherming voor verklaringen die andere personen en groepen op onwettige wijze discrimineren of lastigvallen of aanzetten tot geweld of haat tegen andere personen en groepen, met name op grond van hun ras, religieuze overtuiging, geslacht of seksuele geaardheid.[27] Van belang hierbij is dat de intentie om zulk gedrag te stellen duidelijk aanwezig moet zijn. Of dit het geval is hangt uiteraard af van de context.

Op dit moment heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens zich nog niet uitgesproken over de vraag of *blackface* praktijken een schending uitmaken van mensenrechten en of deze bijgevolg verboden moeten worden. Niettemin moet rekening gehouden worden met de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens met betrekking tot stereotypering van minderheden.

Zo heeft het Hof in de (weliswaar controversiële) zaak *Aksu t. Turkije*[28] onlangs expliciet verklaard dat men door negatieve stereotypering interfereert in het vermogen van het individu om zijn eigen identiteit en levensloop te bepalen. Hoewel deze zaak ging over stereotiepe bewoordingen over Roma's in schoolpublicaties, geeft het Hof niettemin aan dat een staat op basis van artikel 8 EVRM veroordeeld kan worden wanneer deze niet genoeg zou hebben gedaan om de identiteit van bepaalde minderheidsgroep te beschermen door negatieve stereotypering van deze groep. Of dit al dan niet het geval is, hangt ook hier uiteraard telkens af van de context.

Conclusie

De Unesco 2003 Conventie is door velen beschouwd als een baanbreker in het dekoloniseren van het wereldwijde erfgoedwerk waarin de westerse hegemonie en materiële invalshoek de boventoon voerde. Sinds haar operationalisering in 2008 wordt in het zog van de 2003 Conventie internationaal beleid ontwikkeld rond immaterieel erfgoed en overal ter wereld in de lidstaten in regelgeving omgezet. Het is nog een jong beleidsveld, en behorend tot het segment van de zogenaamde '*soft power*' is de impact ervan vooral te situeren op het vlak van sensibilisering en bewustwording rond de waarde van levend erfgoed in onze samenlevingen en van de culturele diversiteit die erin geborgen ligt. Steeds meer groepen zoeken en vinden de weg naar een formele erkenning en legitimering als immaterieel erfgoed, zowel in de lidstaten als internationaal bij Unesco. Daarbij wordt na het eerste decennium ook duidelijk waar valkuilen zitten en scheefgegroeide situaties dreigen. Zo zien we bijvoorbeeld de neiging om vooral 'veilig' erfgoed voor erkenning voor te dragen, met (onbedoelde) effecten van selectie en dus blinde vlekken in vermeende 'representatieve' lijsten en inventarissen, waarin nochtans een achterliggende inzet rond het empoweren van culturele diversiteit en van de betrokken culturele groepen en gemeenschappen ('*in particular indigenous communities*') vervat lag. Een ander voorbeeld zijn terugkerende cases van dossiers bij Unesco waarin lidstaten de erkenning van een bepaald immaterieel erfgoed op hun grondgebied claimen en daarbij in aanvaring komen met andere, vaak naburige lidstaten. Tactisch en remediërend geeft Unesco als VN-organisatie met inzet rond vredesopbouw de voorbije jaren voorrang aan multinationale dossiers, wat op zijn beurt opnieuw andere neveneffecten ressorteert, zoals schaalvergroting. Dit gaat vaak ten koste van participatie van erfgoedgemeenschappen waar het in aanvang allemaal om te doen was. Het mag duidelijk zijn dat er nog heel wat werk op de plank ligt om de intentie van de Conventie tot recht te brengen. Met het in 2018 gelanceerde *Overall Results Framework* wil Unesco de koers van de conventie wereldwijd alvast sterker monitoren.

Intussen zien we hoe zich ook binnen sommige immaterieel-erfgoedpraktijken processen van dekolonisering aandienen, bijvoorbeeld naar aanleiding van de hier besproken *blackfacing* gebruiken. Met wortels in het verleden kan immaterieel erfgoed in zijn vormentaal en betekenissen dan ook al eens aanlopen tegen actuele en veranderende verwachtingspatronen. Maar deze levende praktijken zijn altijd al dynamisch met de tijd en mensen mee geëvolueerd, en kunnen dat zo ook vandaag opnieuw doen.

In de context van een snel evoluerende en diverser wordende, gemediatiseerde samenleving, zijn het voeren van gesprek met ruimte voor dialoog en meerstemmigheid en met wederzijds respect kritische succesfactoren om deze processen mee vorm te

27 https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_ENG.pdf.
28 EHRM (GK), Aksu t. Turkije, 15 maart 2012.

geven met alle betrokkenen. Het aanwakkeren van dialoog vormde ook destijds al de inzet van de Unesco Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid[29] in het kader van de Unesco 2003 Conventie. Dialoog kan leiden tot een beter begrip en wederzijds respect en empathie, en genereert zo contexten waar vanuit onderlinge interactie uitwisselingsprocessen en veranderingsprocessen vorm kunnen krijgen, zonder dat ze ervaren worden als interventies die van buitenaf of eenzijdig opgedrongen of afgedwongen worden.

Immaterieel erfgoed hangt voor mensen nauw samen met hun identiteitsbeleving, zingeving, gemeenschapsvorming, zelfvoorziening… Het vieren en beleven van tradities ligt in het hart van het recht op cultuurbeleving en een waardig leven voor elk van ons. Het is daarom cruciaal om dialoog te kunnen voeren in een ontspannen en oplossingsgerichte context. Dit vormt vandaag - in een uiterst mediagevoelige tijd met snel hoog oplopende en polariserende debatten - misschien nog wel één van de grootste uitdagingen. Samenleven is een werkwoord, zeg maar. En conflicten met historische wortels en diep vernestelde ervaringen van machtsongelijkheid en onbegrip kunnen abrupt ontvlammen, maar zijn bijzonder moeilijk te kanaliseren tot constructieve en toekomstgerichte processen in samenleven. Het is precair op vele manieren. Als auteurs pleiten we er dan ook voor dat opflakkerende conflicten rond tradities en gebruiken in gesprek tussen diverse betrokkenen en perspectieven op een meerstemmige wijze gevoerd kunnen worden. Daarvoor zijn initiatieven aan de orde die met de aangewezen competenties en middelen aan de slag kunnen om zulke processen gedegen te begeleiden. Zodat aandacht en tijd kunnen gaan in constructief bemiddelen, bruggen slaan en verbinden in het samen leven in diversiteit.

29 *Zie Criterium R2 van de Representatieve Lijst: "Inscription of the element will contribute to ensuring visibility and awareness of the significance of the intangible cultural heritage and to encouraging dialogue, thus reflecting cultural diversity worldwide and testifying to human creativity." https://ich.unesco.org/en/procedure-of-inscription-00809.*